

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім.І.ФРАНКА**

На правах рукопису

ВАШКІВ Леся Петрівна

**ЕПІСТОЛЯРНА ЛІТЕРАТУРНА КРИТИКА:
СТАНОВЛЕННЯ, ФУНКЦІЇ В ЛІТЕРАТУРНОМУ
ПРОЦЕСІ**

10.01.02 — українська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

**Львів
1995**

11832.101
Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури Львівського державного університету ім.І.Франка.

Науковий керівник — ДЕНИСЮК ІВАН ОКСЕНТІЙОВИЧ,
доктор філологічних наук, професор

Офіційні опоненти: ФЕДЧЕНКО ПАВЛО МАКСИМОВИЧ,
доктор філологічних наук, професор
ГНАТЮК МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ,
кандидат філологічних наук, доцент

Провідна організація — Рівненський державний педагогічний інститут.

Захист відбудеться «17» травня 1995 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 068. 26.14 у Львівському державному університеті ім.І.Франка (290601, Львів, вул.Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету ім.І.Франка.

Автореферат розіслано «16» квітня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат філологічних наук

Зтезлак ТЕРЛАК З.М.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00777020 (N)

Загальна характеристика роботи. Дисертація присвячена вивченню й аналізу української епістолярної критики XIX — початку XX століть. На матеріалі письменницьких листів розглянуто погляди митців на роль і завдання літературної критики, схарактеризовано особливості т.зв. письменницької критики, простежено становлення, специфіку функціонування епістолярних літературно-критичних оцінок, які наявні більшою чи меншою мірою у листах майже всіх діячів української культури XIX — початку XX ст. І на цій основі зроблено висновки про специфіку епістолярної літературної критики, описано поетику листа як жанру, який у межах своєї специфіки спроможний був зміщати в собі й літературну критику.

Актуальність теми. Серед дослідників, які часто зверталися до письменницьких листів періоду XIX — початку XX ст., виділяються М.Д.Бернштейн, П.К.Волинський, В.М.Гладкий, О.І.Дей, І.І.Дорошенко, С.О.Єфремов, Ж.Т.Ляхова, В.А.Поважна, В.Ф.Святовець, П.М.Федченко, Ю.В.Шерех, М.Т.Яценко та ін. Вони розглядали розвиток літературної критики в ті чи інші періоди на Україні, створили літературні портрети провідних українських критиків, проаналізували в душі часу частину їхньої спадщини.

В усіх цих працях використовується письменницький лист як одне із джерел літературної критики. Однак спеціального дослідження того, як у листах письменників, критиків, видавців, публіцистів відбивалися щоденні клопоти й моретичні аспекти літературної критики, ще немає, хоч до цієї проблеми вчені так чи інакше підходили у зв'язку з розглядом інших проблем.

Різноманітна за обсягом, формою і манерою вислову, глибиною аналізу конкретних творів, позначена особливостями світогляду та

ерудитії тих, хто її висловлював, і опосередковано тих, кому вона адресувалася, епістолярна літературно-критична оцінка, будучи судженням про естетичну вартість, значення для літератури того чи іншого твору, мистецького явища і т.п., є об'єктом історії літературної критики.

Необхідно відзначити ще один момент, важливий для розуміння та обґрунтування актуальності обраної проблеми. Науково-публіцистична природа критики впливає з орієнтації на адресата. При цьому лист (на відміну від критичної статті, рецензії), як правило, відразу доходить безпосередньо до конкретного адресата і впливає на нього у спосіб дещо відмінний, аніж опублікована розправа, особливо якщо йдеться про негативну оцінку його праці.

Розчленованість українських земель з 1772 року між двома імперіями, бездержавний статус нації, драконівський характер циркулярів 1863 та 1876 років щодо української культури в царській Росії не сприяли нормальному функціонуванню літературної критики на шпальтах спеціальної і загальної періодики. «Не маємо навіть рідної преси, котра б не давала національній мові миршавіти під напливом чужої і оживала б духа народного серед нашого безголів'я»¹, — писав 1882 року Пантелеймон Куліш у «Зазивному листі до української інтелігенції». Отож 80-90-і роки XIX ст. теж не позначились тенденцією цензурної «відлиги», навпаки, вони супроводжувалися доповненнями (1881 р.) до Емського указу, різким обмеженням (1884 р.) ввозу українських книжок, заборонаю (1885 р.) українських книжок для дітей. І саме в цій ситуації, коли творчій думці на східній Україні було закрито всі можливі офіційні і публічні виходи, першорядного значення набуло письмен-

¹ Куліш П.С. Зазивний лист до української інтелігенції // Твори: У 2 т. — Т. 1. — К.: Наук. думка, 1994. — С. 406.

ницьке листування. Звернувшись до листів, можна достеменно з'ясувати, що відчували, про що думали, чим мучились письменники обабіч Збруча. Саме в листах дуже часто зафіксована творча історія відомих і малопомітних творів літератури, вони ж дають можливість глибше пізнати стосунки письменників між собою, з редакторами, видавцями та ін.

Функції листа дуже багатогранні, а за означених суспільних обставин важко переоцінити роль письменницького листування у функціонуванні літературної критики.

Метою дисертаційного дослідження є визначення особливостей епістолярних оцінок художніх творів як різновиду літературної критики та їх ролі в літературному процесі.

При цьому ставляться такі конкретні завдання:

— простежити процес формування літературно-критичних оцінок у листах письменників та особливості їх вияву в зіставленні з власне критичними жанрами на шпальтах періодики;

— встановити чинники, які визначають специфіку епістолярних літературно-критичних оцінок;

— виявити ступінь самокритицизму письменників в оцінюванні власних творів;

— розкрити роль епістолярної критики в літературному процесі за умов його цензурних обмежень;

— дослідити особливості літературних дискусій і полеміки в листуванні і відкритій пресі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше в українському літературознавстві здійснюється концептуальний аналіз епістолярної літературної критики як різновиду літературної діяльності,

розкриваються її сутність і функції в літературному процесі.

Об'єктом дослідження є передусім опубліковане листування Г.Квітки-Осинов'яненка, Т.Шевченка, П.Куліша, Л.Глібова, І.Нечуя-Левицького, І.Франка, М.Коцюбинського, О.Кобилянської, Лесі Українки з використанням листів інших українських письменників і професійних критиків XIX ст. до 1906 року, тобто часу, коли в східній Україні з'являється підцензурна періодика, а західноукраїнська преса активно використовується діячами культури всієї України.

Ми не ставили перед собою завдання всуціль переглянути і обстежити листування письменників означеного періоду, а добирали типовий і показовий матеріал, який дав можливість описати особливості епістолярної критики і визначити її функції в літературному процесі.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, порівняльно-історичний та типологічний методи. Теоретичну базу дисертації становлять праці з теорії літературної критики І.Франка, Лесі Українки, Ю.Борева, В.Брюховецького, Р.Гром'яка, Г.Сивокона, Ю.Суровцева, П.Федченка, в яких обґрунтовується думка про літературно-художню критику як специфічний тип мислення і вид естетичної діяльності.

Практичне значення роботи. Матеріали дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні загальних та монографічних праць з історії української літературної критики, при підготовці вузівських курсів, проведенні спецкурсів і спецсемініарів. Зроблені узагальнення сприятимуть майбутнім дослідженням історії українського, зокрема письменницького листа, вивченню його жанрових особливостей та поезики.

Апробація роботи. Дисертація обговорювалась на засіданні

кафедри української літератури Львівського державного університету ім.І.Франка. Результати дослідження викладені у виступах авторки на XXVII науковій шевченківській конференції (Сімферополь, 1986), науково-практичному семінарі, присвяченому 115-річчю з дня народження Лесі Українки (Луцьк, 1986), глібовських ювілейних читаннях (Ніжин, 1987), конференції молодих учених (Київ, 1987), республіканських наукових конференціях «Творча індивідуальність І.Нечул-Левицького і літературний процес» (Черкаси, 1988), «Творчість Ольги Кобилянської у контексті української та світової літератури» (Чернівці, 1988), «Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури» (Тернопіль, 1991), у Тернопільських науково-методологічних читаннях (Тернопіль-Кременець, 1994). Основні положення дисертації викладені в 10 публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та бібліографії.

У вступі вмотивовується вибір теми, обґрунтовується актуальність дослідження, визначаються мета, завдання та методологічні принципи. Вступ містить також стислий виклад положень сучасної теорії критики, котрі поділяємо і на які спираємось у своїх спостереженнях, роздумах і висновках.

Розділ перший «Розвиток у листах письменників поглядів на роль і завдання літературної критики». Перші два десятиліття XIX ст. в Україні літературної критики в її традиційному розумінні майже не було. Творці нової української літератури — П.Гулак-Артемовський, Г.Квітка-Основ'яненко, М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький, А.Метлицький, М.Костомаров — часто були і зачинателями її критики, яка виявляється у коментарях до власних творів, принагідних

зауваженнях, а то й у художніх творах. Змістом тодішніх критичних виступів було теж обговорення тематичних обривів літератури, стильової манери та перспектив розвитку українського письменства.

У цьому розділі коментуються епістолярії окремих українських письменників XIX ст. з метою увиразнення поставленого завдання — з'ясувати, як згодом у листах І.Франка, М.Копюбинського, О.Кобилянської, Лесі Українки зафіксовано розвиток їхніх поглядів на роль і завдання літературної критики, що остаточно привело до складання в Україні теорії літературної критики.

Епістолярій Г.Квітки-Основ'яненка виявляє письменницьку епістолярну критику в її ембріональному стані. Натрапляємо тут на свідчення про читацьке сприйняття й обговорення творів, розповіді про особисті творчі плани, спонуки до написання окремих творів, спроби автокоментаря і автокритики, захист власних письменницьких принципів, прийомів. Листи письменника засвідчують його вміння диференціювати оцінки власних творів різними людьми, відстоювати власний художній задум і його практичну реалізацію — твір. Вони не лише виявляють його літературні принципи й уподобання, але і є свідченням літературно-критичних поглядів першого українського прозаїка, одного з зачинателів української нової літератури, неможливої без співзвучної критики, а не примітивного «картання-осуду». Аналізуючи шляхи розвитку української літературної критики перших десятиліть XIX ст., дисертант враховує такі важливі фактори: по-перше, тогочасна українська критика не мала власної трибуни (що змушувало письменників і критиків задовільнятися вибірковою можливістю друку в російській періодиці, вдаватися до епістолярних форм оцінки); по-друге, і письменники, і критики основні зусилля тратили для доведення можливості

і повноправності існування української мови та української літератури як таких, по^трете, вони переважно виступали в альманахах, адресованих широкій публіці читачів з українського середовища.

Новий етап у розвитку української літературної критики зв'язаний з іменем Т.Шевченка, літературно-естетичні погляди якого з'ясувалися переважно на матеріалі його художньої творчості і публіцистики. У дисертації здійснено прочитання Шевченкових листів та щоденника з метою виявлення форм і способів його критичного осмислення як завдань мистецтва, так і окремих літературних явищ. Епістолярій Шевченка засвідчує постійний інтерес поета до літературного життя, виявляє коло його читацьких зацікавлень, а також основні критерії, яких він дотримувався при розробці творів (правдивість, ідейне спрямування, єдність змісту та форми). Щодо форм і способів вияву літературно-естетичних поглядів Шевченка як конкретних оцінок конкретних мистецьких явищ, то спостережено, що у листах Кобзаря вони виявляються як короткі свідчення-репліки, які не стільки оцінюють твір, скільки його вплив на людину і суспільство, свідчать про певний громадський резонанс. У багатьох листах розсипані стислі, але влучні міркування про творчість сучасних поетів українських письменників, видатних діячів світової культури.

Після Шевченкових в історії українського епістолярію етапне значення мають листи Пантелеймона Куліша. Листи ці високого стилю, що було важливим для утвердження його в українській мові. Тільки українською мовою Кулішева епістолярна спадщина в її американському виданні 1984 року займає понад 300 сторінок друку. Крім загальної концепції української літератури, мови, історії, нації, значне місце у них посідають проблеми критики, яку, до речі, там названо

«обозом» літератури. Своєрідним обозом друківаних літературно-критичних статей П.Куліша і його стилізованих під епістолярний жанр п'яти «Листів з хутора», а також «Зазивного листа до української інтелігенції» були його листи до конкретних численних адресатів. Зокрема, Куліш супроводжує Шевченка як його приватний критик, «довірена особа», яка зі становища друга та в інтересах розвитку українства вважає за потрібне у листах до нього не лише давати високу оцінку творчості Кобзаря, а й застерігати його від заниження польоту. І це приклад ефективності епістолярної критики, яка безпосередньо промовляє і якоюсь мірою впливає на письменника. Адже Шевченко прийняв Кулішеву пораду замінити у поезії «До Основ'яненка» возвеличення незначної особи — Головатого — глорифікацією українського фольклору («Наша дума, наша пісня не вмре, не загине»). Цікаві Кулішеві аналізи окремих шевченківських творів з точки зору їх структури, а також його вклад теорії композиції, яка спирається на досягнення Шекспіра.

Кулішева епістолярна критика спрямована на протиставлення бурлескові високого стилю українського письменства та на піднесення загального рівня нашої нової літератури. У вимогливого критика немає знижок на її молодість. Звідси гостро-сатиричні «анафеми» таким поетам, як Микола Костомаров, Амвросій Метлинський, Микола Петренко та ін. й захоплене пошівування Григорія Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, Юрія Федьковича. Позитивно і з теплою оцінює Куліш невсипущу діяльність Михайла Драгоманова та Михайла Павлика. «Чудацькі думки» першого з них називає «спасеними».

Яскраво-особистісні, не завжди справедливі ці критичні судження належали однак людині витонченого естетичного смаку. Листи Пантелеймона Куліша відбивають високу температуру авторського горіння і

цим, поруч з стилістичною вишуканістю, створюють враження неповторності, унікальності в параметрах жанру.

Кількісно незначна спадщина Л.Глібова (коло 40 листів) цікава для нас тим, що виявляє літературно-критичні погляди співробітника «Основи», редактора «Черниговського листка», автора багатьох статей, фельєтонів та театральних рецензій. Листи Л.Глібова найширше виявляють його редакторські клопоти: це і просьби присилати оригінальні твори, статті, новини; і узгодження з авторами змін і доповнень, внесених у твори; і стосунки з цензурою. Його редакторський досвід чітко проступає в оцінках як фактичного, так і образного плану у розумінні ролі критики і вихованні молодих авторів, що яскраво засвідчене у листі до О.Шисацького-Ілліча.

70-90-і роки XIX ст. становлять другий період у розвитку української літературно-критичної думки. Оглядаючи здобутки цього етапу, ми зосередили увагу на основах критичної рефлексії в епістолярії І.Нечуя-Левицького. Оскільки в центрі нашої уваги критика власне письменницька, то постать Нечуя-Левицького становить особливий інтерес: багато дослідників вважає його письменником, «кращі поезії і оповідання якого... заперечували власні критичні прилиси»¹. Листи Нечуя-Левицького поруч з листами інших українських письменників відчать, як в умовах повної (чи часткової) відсутності періодичних видань в Україні власне епістолярії культурних діячів осмислювали поточне літературне життя, як аналізувались і оцінювались твори сучасників, формулювались гострі теоретичні засади літературно-критичної думки, окрім того, осмислювались взаємини митців, особливості

¹ Бернштейн М.Д. Українська літературна критика 50-70-х років XIX ст. — К.: Вид-во АН УРСР, 1959. — С. 157.

духовної культури. Цікаву сторінку в листовній спадщині Нечуя-Левицького становлять його кореспонденції до початківців і особливо до молодого М.Грушевського: він радить шукати сюжети в навколишньому житті, аналізує зміст і форму прозових і поетичних творів молодого автора, застерігає від розчарувань, до яких можуть спричинитися рецензії критиків, аргументовано посилаючись на реальні ситуації в літературі і критиці. Як і листи попередників, епістолярна спадщина Нечуя-Левицького засвідчує критичне осмислення власних творів, що призводить до повторного їх перероблення та доопрацювання. Піклування письменника про власний авторитет було складовою частиною шаноби до всієї української літератури, відповідальності за її престиж і перспективи розвитку. Листи засвідчують, що Нечуй-Левицький активно цікавився резонансом, який викликали українські твори у себе на батьківщині і за кордоном: роздумував про суспільну роль митця і значення його творів; з'ясовував різницю між творами жіночими і творами, як писав сам Нечуй-Левицький, «письменників-кавалерів». Критична рефлексія — органічний елемент творчості письменника, вона спиралася на світогляд митця, його естетичні смаки і широку літературознавчу ерудицію. Критична рефлексія І.Нечуя-Левицького поєднує в собі раціонально-абстрактні судження та образні аналогії, отже, містить всі прикмети письменницької критики.

У кінці XIX — на початку XX ст. в Україні переважала т.зв. письменницька критика, непрофесійна, що однак не означало повної відсутності зразків поєднання в одній і тій же особі обидвох видів діяльності. Так було з І.Франком, почасти з Лесею Українкою: вони займалися критичною діяльністю систематично і професійно, з повною мірою наукового підходу до явищ художнього процесу. У той час

М.Коцюбинський і О.Кобилянська, не нехтуючи цього заняття повністю, зверталися до нього лише привагідно, від випадку до випадку. Листи цих письменників містять не лише їх враження від явищ поточного літературного життя. Досить часто їхні думки, оперті на творчий досвід, сягають рівня узагальнення і стають набутками теорії літературної критики. Такий висновок підтверджується аналізом теоретичних проблем літературної критики, зафіксованим в епістоляріях І.Франка, М.Коцюбинського, О.Кобилянської, Лесі Українки. Усвідомлення ролі літературно-художньої критики в українських письменників ґрунтувалось на розумінні літератури «яко важної культурно-історичної функції нації» (лист І.Франка до О.Піпіна від 7 квітня 1903 р.). Франко вимагав і від літератури, і від літературної критики, щоб вони «ніколи не втрачали з очей живих потреб суспільності», підносили в них насамперед те, що «веде до збільшення самосвідомості і самодіяльності тієї суспільності, до збільшення її громадянських прав та людської рівності» (т.50, с.225). Погляди І.Франка на роль і завдання літературної критики поділяли Леся Українка, О.Кобилянська, М.Коцюбинський. Їхні листи засвідчують, що найважливішими властивостями критики вони вважали доказовість, аргументованість, обґрунтованість суджень. Письменники відмовляли у критичній здатності людям без широкої ерудиції, фахових знань і професійної майстерності. Леся Українка супроводжувала вимогу аналізу суспільної значущості твору рекомендацією аналізу його художньої цінності. Показовим є той факт, що багато листів І.Франка, Лесі Українки містять важливі теоретико-методологічні міркування щодо мети і методу літературно-критичної діяльності. Цей висновок є підсумковим в реферованому розділі дисертації.

Розділ другий — «Відображення літературного процесу в епістолярній спадщині письменників» — присвячений дослідженню впливу епістолярних літературно-критичних оцінок письменників на розвиток українського літературного процесу кінця ХІХ — початку ХХ ст. На підставі проаналізованих листів робиться висновок про дієвість епістолярної критики за умови цензурних заборон та відсутності систематичної української періодики.

Листування українських письменників, навіть фрагментарно відбиваючи особисте життя, духовний світ авторів, свідчило про особливості літературного життя тогочасної суспільності. Найприкрішим фактом суспільного життя того часу був гальмівний вплив цензури на розвиток української літератури. Відверта розмова про це повелася на сторінках преси аж на початку ХХ ст., її розпочав І. Франко, а продовжив С. Єфремов у розвідці «Вне закона: к истории цензуры в России» (1905). Такий же вплив на літературний процес справляла і відсутність щоденної і спеціальної української преси. Листи письменників кінця ХІХ — початку ХХ ст. містять судження про конкретні тогочасні українські видання. Ці оцінки важливі тим, що доповнюють наше уявлення про український літературний процес кінця ХІХ — початку ХХ ст. Важливо, що їх висловили безпосередні учасники цього процесу. Вони свідчать про високий рівень вимог письменників до тогочасних українських періодичних видань: науковість, художність, об'єктивність, чіткість громадської позиції, орієнтацію на певного читача, на кращі світові зразки літератури. На думку дисертанта, ці оцінки впливали і на позицію журналістів, видавців, культурно-освітнє життя в цілому, оскільки автори їх та й адресати були чи не найдіяльнішими у формуванні обличчя тогочасної і української літератури, і

української періодики. Зафіксована у листах вимогливість митців до періодичних видань ґрунтувалася на усвідомленні важливого фактору: діяльність друкованих органів, якість їхнього змісту і форми є одним із чинників становлення основних принципів естетики, а, отже, і літературної критики.

У реферованому розділі аналізується епістолярна критика творів сучасників, з'ясовуються її види, форми вияву та функції. Серед письменницьких листів з літературною критикою дисертант виділяє такі групи: листи, в яких адресанти безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до його автора; листи, через які письменники переказують авторам певних творів думку авторитетних людей чи просять передати комусь свою власну думку; листи, де адресанти діляться враженнями від прочитаного (рідше — почутого) з своїми однодумцями; листи, в яких письменники просять прислати твори тих чи інших авторів, виявляючи зацікавлене ставлення до їх творчості.

Оцінки, висловлені в листах, вагомі не лише змістом, а ще й тим, що, не ставши оприлюдненим фактом літературної критики, все ж справляли вплив на авторів аналізованих творів. Враховуючи те, що кожен лист-повідомлення передбачає лист-відповідь, маємо підстави говорити про діалогічність такої літературної критики.

Літературно-критичну спрямованість (чи бодай окремі, побіжні оцінки) мають багато листів І.Франка, М.Коцюбинського, О.Кобилянської, Лесі Українки. Особливий інтерес становлять ті з них, що перестояють у свосерідні літературознавчі студії, публіцистичні роздуми, критичні рецензії. Зразками епістолярної рецензії, на думку дисертанта, є аналізи роману «Андрій Лаговський» (лист Лесі Українки до А.Кримського від 16 листопада 1905 р.), циклу «Гірські думи» О.Маковея (лист

О.Кобилянської до О.Маковея від 7 грудня 1898 р.), оповідання «Іскаріот» В.Жуковецької (лист І.Франка до В.Жуковецької від 5 серпня 1911 р.) та ін. У листовних рецензіях українських письменників розсипано безліч слушних міркувань, цінних практичних порад, засобом яких адресанти впливали на український літературний процес, виробляли смак у читаючої публіки, сприяли піднесенню художнього рівня творів, піднімали рівень критичних вимог, підтримуючи таланти і картаючи дилетантську бездарність.

У листах Лесі Українки, І.Франка, О.Кобилянської та М.Коцюбинського поціновані твори таких їхніх сучасників, як М.Старицький, І.Нечуй-Левицький, А.Кримський, Н.Кибальчич, Д.Лукіянович, О.Маковей, В.Стефаник, Г.Хоткевич, Є.Ярошинська, М.Могилянський, М.Яцків, М.Грушевський, В.Винниченко, Х.Алчевська та багато інших. У листуванні наявна і взаємкритика.

У дисертації висвітлюється також ступінь самокритицизму письменників, зафіксований у їхніх епістоляріях. Письменницька самокритичність живилася як іманентними (щодо творчого процесу), так і зовнішніми чинниками. До самоосмислення творів, самооцінки власної діяльності їх спонукала відсутність критичної оцінки створеного і несприйняття (нерозуміння) твору з боку читачів. Аналізовані у дисертації епістолярні самооцінки є виявом намагання об'єктивно оцінити надруковані твори й досягнути своє місце в літературі. Вони, як правило, досить критичні. Спостереження дисертанта привели до висновку, що дуже часто спонукою до самооцінки була потреба в коментарях до написаного твору, оскільки і критика, і публіка «не добавали» у творі того, що закладає у ньому автор. Показовими щодо цього є розлогі автокоментарі Лесі Українки до своїх драматичних творів, оцінка О.Коби-

лянською повісті «Земля» та ін.

Самооцінками вивчені й листи М.Коцюбинського, хоча, на відміну від листів Лесі Українки та О.Кобилянської, вони містять не стільки оцінку, скільки переоцінку результатів своєї ранньої творчості з точки зору зрілого майстра. Що ж до епістолярних самооцінок І.Франка, то вони стосуються більше його наукової діяльності, аніж художньої творчості. Листи письменників засвідчують цікавий факт: інколи авторська самооцінка передує оцінці критика (читача). Як правило, це стосується творів щойно надрукованих (див. лист О.Кобилянської до Х.Алчевської від 30 вересня 1905 р.) або тих, які письменники відсилають редакторам (лист М.Коцюбинського до В.Лукича від 18 травня 1893 р.). Такі самооцінки викликані потребою пояснити окремі моменти твору, уникнути кривотлумачень чи навіть заінтригувати. Ще однією цікавою формою самокритики у листах письменників є порівняння оцінок власних і чужих (останні можуть належати як невідомим критикам, так і друзям чи просто читачам). Таких найбільше містить епістолярій Лесі Українки.

Суттєвою причиною появи письменницьких літературно-критичних оцінок, у тому числі й самооцінок, є існування різних стилів критики, двох її відмін, котрі Ю.Шерех означає як «критику наглядну» і «критику вглядну»¹. У письменницьких листах знаходимо реакцію авторів на критику як «вглядову» («літературна консультація»), так «наглядову» («літературна поліція»). І якщо перша заохочувала до творчості, утверджувала в здобутках і вказувала нові творчі шляхи, то друга спричинялася до тривалих депресій, а в гіршому випадку — до не менш

¹ Шерех Ю. Два стилі літературної критики // Слово і час. — 1992. — № 12. — С. 9.

тривалих дискусій.

У дисертації розглядається листовний перебіг дискусії, викликаной статтею С.Єфремова «В поисках новой красоты», що була надрукована в №№ 10-12 за 1902 рік у часописі «Киевская старина». Ця стаття зумовила заочну (у листах) і відкриту (у пресі) полеміку з приводу творчості О.Кобилянської. Задля об'єктивної оцінки згадуваної дискусії дисертант звертається і до епістолярію оскаржуваної сторони, тобто до листів самого С.Єфремова. Вони (зокрема лист до О.Маковея від 13 грудня 1902 р.) де в чому висвітлюють єфремівське сприйняття «критики на критику». Дисертант обґрунтовує висновок, що різне розуміння способів художнього творення естетичної реальності зумовлювало протилежне ставлення критиків до творів митців нового покоління, «старого» і «нового» в літературі.

У третьому розділі — «Поетика листа і специфіка епістолярної літературної критики» — аналізується лист як особлива форма вислову літературно-критичної оцінки за певних соціокультурних обставин, а також простежується історія та теорія листа як жанрового утворення практичного призначення. Теорії листа в українському літературознавстві приділялася недостатня увага. Цікаві судження про поетику епістолярного жанру висловлював ще Ф.Прокопович, а пізніше І.Франко, В.Стефаник, Ю.Шевельов. У роботі використано монографію видатного польського теоретика літератури С.Скварчинської «Teoria listu» (Львів, 1937), а також деякі праці німецьких учених. Загальній характеристиці структури листів українських письменників ХІХ — початку ХХ ст. передує стислий огляд основних віх розвитку української епістолографії.

На основі досліджуваного матеріалу дисертант приходить до висновку, що у ХІХ ст. український лист практично не мав змістових

обмежень. Листи містили відгомін усього, що хвилювало майстрів українського письменства у їх приватному творчому та громадському житті. Як засіб заочного спілкування людей у сфері побуту, особистого та громадського життя, ділових стосунків лист вже у ХІХ ст. чітко поділився на родинно-побутовий, приватно-діловий, офіційно-діловий, дружній, інтимно-товариський. Класичний зразок листа передбачав п'ятикомпонентну структуру: звертання-привітання, домагання прихильності, розповідь, прохання, закінчення-прощання. Однак листи такої класичної будови в епістоляріях українських письменників зустрічаються нечасто. Аналіз письменницьких листів виявляє в їх структурі компоненти основні (розповідь, прохання і привітання-прощання як кільцеве композиційне обрамлення листа) та факультативні (домагання прихильності). У листах часто відбувається дифузія структурних елементів: формула привітання накладається на формулу домагання прихильності, а розповідь нерозривно пов'язується із висловленим у листі проханням; є випадки накладання компоненту прохання на формулу домагання прихильності. Письменицькі листи фіксують відсутність звертальних формул і формул прощання. Таким чином, листи письменників, як і все, що виходить з-під їхнього пера, позначені печаттю авторської індивідуальності. При мінімальній данині канонам жанру письменницький лист і в формі, і в змісті дає велику свободу для виразу атрибутів творчої індивідуальності його автора.

В аспекті досліджуваної проблеми найцікавішим структурним компонентом листа для нас є розповідь, оскільки саме вона містить найбільше літературно-критичного матеріалу. За змістовно-композиційною організацією листи даного типу можна умовно поділити на листи з критикою чужих творів і листи з автокритикою. Відповідно у першій

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

групі виокремлюються листи з поодинокими стислими оцінками й оцінками розгорнутими. Останні часто мають всі ознаки літературно-критичної рецензії. До таких висновків приводить аналіз листів І.Франка, Лесі Українки, О.Кобилянської, М.Коцюбинського.

Письменицьке листування, аналізоване у праці, дає підставу трактувати епістолярні оцінки і самооцінки художніх творів, літературно-мистецьких явищ як *різновид* письменницької літературно-критичної діяльності, зумовленої потребою осягнення сутності і своєрідності власної творчості, свого місця в літературному процесі. Її специфічність багатогранна: листування фіксує народження й розгортання оцінок у судження, різні форми їх вияву і мовного оформлення, діалектику емоційно-образного й абстрактно-понятійного у висновках, морально-етичну спрямованість і виваженість міркувань, адресованих людям, з якими адресанти перебували в різних стосунках, посідаючи відмінні світоглядно-ідеологічні позиції, маючи відмінні естетичні смаки.

Дисертація завершується такими висновками. Геополітична розірваність України між двома імперіями, бездержавний статус нації, антиукраїнський характер циркулярів 1863 та 1876 років спричинили активізацію письменницького листування. Листи українських культурних діячів певною мірою заповнили вакуум, штучно створений відсутністю спеціальної української періодики (зокрема в підросійській Україні) та пануванням цензури. За умов цензурних обмежень різко зростає роль епістолярної критики в літературному процесі. Листи письменників значною мірою заміняли відсутню періодику, містять оцінки нових творів української літератури, позбавлені орієнтації на цензурні заборони.

Письменицькі листи ХІХ — початку ХХ ст. фіксують наявність,

функціонування і дієвість епістолярних літературно-критичних оцінок. Різні за обсягом, формою і манерою вислову, глибиною аналізу конкретних творів, позначені особливостями світогляду та ерудиції тих, кому вони адресувалися, епістолярні літературно-критичні оцінки, будучи думками, судженнями про естетичну вартість, значення для літератури того чи іншого твору, мистецького явища і т.п. є об'єктом та активним фактором історії літературного процесу кожної літератури, української зокрема.

Природа листа, як і природа будь-якого критичного жанру, іманентно схожі, вони розраховані на конкретного адресата. Лист до того ж має певну перевагу: авторам легше сприймати негативну літературно-критичну оцінку в приватному листі, аніж у публічному виданні.

Форма літературно-критичних оцінок, наявних у письменницьких листах, розмаїта. У епістоляріях І.Франка, М.Коцюбинського, Лесі Українки, О.Кобилянської та інших письменників виділяються такі групи листів: листи, в яких письменники безпосередньо висловлюють своє розуміння твору чи ставлення до автора; листи, через які письменники переказують авторам певних творів думку власну чи чужу (але, як правило, авторитетну); листи, адресанти яких діляться враженнями від прочитаного чи почутого; своєрідною формою вияву оцінки є фіксований інтерес до творчості певного автора і просьба переслати його твори. Перша з названих груп листів є, безперечно, найцікавішою: вона містить змістовну й оригінальну за формою вислову літературну критику (це і листи-рецензії, і листи-огляди, і поодинокі листовні літературно-критичні оцінки). Листовна критика, адресована авторам творів, безпосередньо впливала на письменників, її дієвість (чи то була позитивна оцінка, чи (значно рідше) — негативна) сприяла розвитку літератури,

отже позначалася на тогочасному літературному процесі. Якщо простежити процес становлення, шлифування й апробації літературно-критичної оцінки в листах та особливості її вияву на шпальтах періодики (у тому випадку, коли це можливо), можна зробити висновки про часову препозицію епістолярних оцінок, висловлених у журнальних статтях (це переважно є свідченням вищої оцінки таких оцінок). Інколи спостерігаємо факт часової постпозиції епістолярної літературно-критичної оцінки щодо оцінки, висловленої у журнальній статті. Такі оцінки виявляють сталість критичних переконань їх авторів.

Письменицькі листи умовно поділяються на дві великі групи: листи з критикою чужих творів і листи з автокритикою (рідше — автокоментарями). Останню групу листів (чи точніше різновид критики) покликана до життя потреба письменників відстояти свій твір перед редактором чи видавцем, спроба прокоментувати вчинки своїх героїв, висловити мотиви, що спонукали до написання даної речі, зрештою, відчуття задоволення (рівно ж як і невдоволення) результатами власної творчої праці. Показово, що письменницька самокритика далеко не завжди була позитивною, вона є різновидом письменницької літературно-критичної діяльності, зумовленої потребою осягнення сутності і своєрідності власної творчості, свого місця в літературному процесі. Все це сприяло розростанню в структурі листів літературно-критичних оцінок, які часто переростали у власне літературно-критичні жанри.

Входження листа з літературною критикою — чи то розгорнутою, чи то принагідною — у літературний процес опосередковувалось волею адресанта (він писав критику, відповідаючи за свої оцінки) і волею адресата (він просив оцінки і мусів її сприймати, відповідно реагуючи). Будучи фрагментом приватного життя, лист увібрав літературну

критику, що становила фрагмент літературного процесу. Контекст приватного листа, з одного боку, сприяв розкутості вислову літературно-критичної оцінки, а, з другого боку, мобілізував критичну толерантність адресантів.

Оскільки листи (як засіб заочного спілкування) обслуговували різні потреби людей, то відповідно їх можна класифікувати за характером порушуваних проблем. Так, родинно-побутові листи відбивають проблеми літературної критики у ембріональному вигляді: зацікавлення твором, прохання надіслати книгу чи журнал, смакову оцінку прочитаного. Листи приватно- та офіційно-ділові містять проєви етикетної літературно-критичної діяльності: оцінки й оцінні судження тут не завжди адекватні до естетичної вартості твору, у них віддається належна шана авторові, а за офіційною ввічливістю приховується дистанційна позиція адресанта-критика, яка в іншій ситуації може бути виражена гостріше і відвертіше. Дружні, інтимно-товариські послання виявляють кількісно найзначнішу і змістовно найвагомішу частку літературної критики. Вони дають підставу виділяти епістолярні оцінки і самооцінки художніх творів, літературно-мистецьких явищ як різновид письменницької літературно-критичної діяльності. Специфічність такої діяльності багатогранна: листування фіксує народження і розгортання оцінки в судження, різні форми вияву оцінок і мовного оформлення, діалектику емоційно-образного й абстрактно-понятійного у висновках, у підсумкових оцінках, морально-етичну спрямованість і виваженість критичних міркувань.

Основні положення дисертації відображені в таких публікаціях:

1. До питання про особливості літературно-критичних оцінок у листах Лесі Українки // Співець мужності і краси: Тези доповідей науково-практичного семінару, присвяченого 115-річчю з дня народження Лесі Українки (21-22 березня 1986 року). — Луцьк, 1986. — С. 51-52.

2. Листи Л.Глібова як вияв його літературно-критичних поглядів // Глібовські читання, присвячені 160-річчю з дня народження поета (квітень 1987): Тези доповідей. — Ніжин, 1987. — С. 9-10.

3. Проблеми літературної критики в епістолярній спадщині І.Я.Франка // Українське літературознавство. — 1988. — Вип. 50. — С. 24-31.

4. Основи критичної рефлексії в епістолярній спадщині І.С.Нечуя-Левицького // Творча індивідуальність І.С.Нечуя-Левицького і літературний процес: Тези республіканської наукової конференції, присвяченої 150-річчю з дня народження письменника. — Черкаси, 1988. — С. 58-59.

5. Проблеми літературної критики в листуванні О.Кобилянської // Творчість О.Кобилянської у контексті української та світової літератури: Тези республіканської наукової конференції. — Чернівці, 1988. — С.40-41.

6. Літературно-критичні оцінки у щоденнику та листах Т.Г.Шевченка (форми і способи їх вияву) // Збірник праць двадцять сьомої наукової шевченківської конференції. — Київ: Наук. думка, 1989. — С. 160-167.

7. Елементи літературної критики у листах Г.Ф.Квітки-Основ'яненка // Актуальні питання розвитку мовознавства і літературо-

знавства: Тези обласної науково-практичної конференції. — Тернопіль, 1990. — С. 51-53.

8. Листи Івана Франка до Андрія Чайковського (спроба аналізу) // Тернопіль. — 1991. — № 3. — С. 48-49.

9. «...Я віддала б життя ради тебе» (Листи Лесі Українки до матері) // Нова хата. — 1992. — №№ 3-4.

10. Цензура як фактор гальмування природного розвитку літературного процесу на Україні кінця XIX — початку XX ст. (на матеріалі листів українських письменників) // Slavica Tarnopolensia. — 1994. — Вип. № 1. — С. 109-113.

SUMMARY

Vashkiv L.P. Epistol literary critiques: development, functions in literary process. Dissertation for defending the scientific degree of the candidate of philological sciences for speciality 10.01.02 - Ukrainian Literature. Yv.Franko Lviv State University, Lviv, 1995.

This dissertation is a manuscript. It analyses ukrainian epistol critiques of the XIX -the beginning of the XX centuries. On the basis of the letters of the ukrainian writers the author considers their views concerning the role and task of the literary critiques, characterizes peculiarities of the so-called writers' critiques, follows the development and specifics of the functioning of epistol literary-critical evaluations. The author investigates poetics of a letter as a genre containing literary critiques. Conclusions on specifics of epistol literary critiques have been made in this dissertation.

АННОТАЦИЯ

Вашкив Л.П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі. Дисертація на соискание ученої ступені кандидата філологічних наук по спеціальності 10.01.02 — українська література. Львівський державний університет ім.І.Франко, Львів, 1995.

Дисертація являється рукописом. В роботі аналізується українська епістолярна критика XIX — початку XX вв. На матеріалі писем українських письменників розглядаються їх погляди на роль і завдання літературної критики, характеризуються особливості такої званої письменської критики, прослідковується становлення, специфіка функціонування епістолярних літературно-критических оцінок. Исследуются поэтика письма как жанра, содержащего в себе литературную критику. В диссертации сделаны выводы о специфике эпистолярной литературной критики.

Ключові слова: літературна критика, автокритика, літературно-критична оцінка, епістолярій, лист.

Підписано до друку 24.03.1995. Формат 60x84 1/16. Друк офсет-
ний. Папір друкарський № 1. Ум.друк. арк.1,0. Замовлення № 849 від
5.04.1995. Тираж 100 прим.

282008 Тернопіль, вул.Живова,11

ОП ТВПК «Збруч»

AB 32.187

AB 32.187